

НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені М.П. ДРАГОМАНОВА

СТЕПАНЕНКО Ярослав Миколайович

УДК 81'367+81'367.322.2/3

**ДИФЕРЕНЦІАЦІЯ ОБ'ЄКТНОГО ЗНАЧЕННЯ В СЕМАНТИКО-
СИНТАКСИЧНІЙ СТРУКТУРІ РЕЧЕННЯ**

Спеціальність 10.02.01 – українська мова

Автореферат

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук

Київ – 2008

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано на кафедрі української мови Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова, Міністерство освіти і науки України.

Науковий керівник – доктор філологічних наук, професор

Плющ Марія Яківна,

Національний педагогічний університет

імені М.П. Драгоманова,

завідувач кафедри української мови.

Офіційні опоненти: доктор філологічних наук, професор

Шинкарук Василь Дмитрович,

Міністерство освіти і науки України,

заступник міністра;

кандидат філологічних наук,

Фурса Валентина Миколаївна,

Інститут української мови

Національної академії наук України,

науковий співробітник відділу

граматики та фонетики.

Захист відбудеться “7” жовтня 2008 року о 14³⁰-годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 26.053.04 в Національному педагогічному університеті імені М.П. Драгоманова, 01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9.

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова, 01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9.

Автореферат розіслано “6” вересня 2008 року.

Учений секретар

спеціалізованої вченої ради

А.В. Висоцький

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

У сучасній лінгвістичній науці виняткової актуальності набула проблема семантизації синтаксису. Одновимірний підхід до вивчення природи речення, який передбачав аналіз формально-граматичних його характеристик, витіснила нова наукова парадигма, що висуває на перший план семантичне осмислення синтаксичної конструкції, пропонує витлумачувати її як багатоаспектну одиницю з органічно притаманними їй формально-синтаксичними, семантико-синтаксичними і функціонально-комунікативними ознаками. Одним із концептуальних пріоритетів цієї парадигми є трактування реченнєвої структури на засадах формальної (формально-синтаксичної) та семантичної (семантико-синтаксичної) цілісності. До такого аналізу зверталися українські й зарубіжні мовознавці, зокрема Й.Ф. Андерш, Н.М. Арват, І.Р. Вихованець, К.Г. Городенська, А.П. Грищенко, Н.В. Гуйванюк, А.П. Загнітко, Н.Л. Іваницька, Л.О. Кадомцева, О.І. Леуга, Т.Є. Масицька, О.С. Мельничук, М.В. Мірченко, М.Я. Плющ, І.І. Слинько, В.Д. Шинкарук, К.Ф. Шульжук, В.Г. Адмоні, Т.Б. Алісова, Н.Д. Арутюнова, В.В. Бабайцева, В.А. Белошапкова, В.В. Богданов, М.В. Всеволодова, В.Г. Гак, Ф. Данеш, В. Дресслер, Г.О. Золотова, В.В. Касевич, П.О. Лекант, А.М. Мухін, Т.П. Ломтєв, О.І. Москальська, О.М. Пешковський, З.Д. Попова, І.П. Распопов, Г.Г. Сильницький, Ю.С. Степанов, І.П. Сусов, Л. Теньєр, Ч. Філлмор, Л.Д. Чеснокова, Н.Ю. Шведова та ін. Останнім часом особливо підвищилася зацікавленість учених семантичною структурою речення з урахуванням різних чинників: обсягу його об'єктивних смислів; комплексу детермінованих валентними властивостями дієслівного предиката семантико-синтаксичних відношень і вицленовуваних на їхній основі семантичних компонентів, що мають субстанціальний або несубстанціальний характер. Аналіз глибинної значеннєвої будови речення неможливий без системного й різнобічного вивчення суб'єктних, об'єктних, адресатних, інструментальних, локативних та інших відношень із притаманними їм спільними й диференційними рисами. Вагомий внесок у розвиток семантичної теорії синтаксичних конструкцій зробили Н.М. Арват, О.І. Бондар, І.Р. Вихованець, О.Г. Межов, Т.І. Дешерієва, Т.П. Ломтєв та ін. Визначенню типології, окресленню статусу й ролі об'єктних відношень із проекцією на семантико-синтаксичний і формально-синтаксичний рівні речення, семантичному класифікуванню об'єктного аргумента, що разом із предикатом та суб'єктом конституують речення, присвячено праці О.Ф. Бабій, І.Р. Вихованця, А.П. Загнітка, Ю.В. Левицького, В.М. Мігіріна,

І.Б. Сиротініної. Дослідження спеціалізованих морфологічних варіантів об'єктних синтаксем представлені роботами М.М. Богдана, І.Р. Вихованця, І.К. Кучеренка, О.Г. Межова, М.Я. Плющ, Є.К. Тимченка, В.В. Виноградова, І.І. Мещанінова.

Актуальність дисертаційної роботи зумовлена, з одного боку, посиленням інтересом лінгвістичної науки до проблеми багаторівневої організації речення, з іншого – потребою цілісного й системного опису об'єктних відношень у різних планах, насамперед семантичному, синтагматичному та парадигматичному, а також необхідністю вивчення цих відношень на тлі відмінкової системи, кожен компонент якої має свою специфікацію, функціонально-семантичне призначення й репертуар конкретних реалізаторів у вигляді безприйменникових або прийменниково-іменникових форм. Актуальність теми увиразнює відсутність єдиного погляду на цілий спектр теоретичних питань, що стосуються ієрархії і взаємодії семантико-синтаксичного та формально-синтаксичного рівнів речення з об'єктним аргументом і умов функціонування останнього на засадах обов'язковості / факультативності.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Тема дисертації пов'язана з науковою проблемою кафедри української мови Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова і є складником комплексної теми “Лінгводидактичний опис функціонування української мови”. Тему дослідження затверджено вченою радою Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова (протокол № 4 від 30.11.2006 р.) і схвалено науковою координаційною радою “Українська мова” Інституту української мови НАН України (протокол № 37 від 26 квітня 2007 р.).

Мета і завдання дослідження. Метою роботи є з'ясування специфіки диференціації об'єктних відношень у семантичному, синтагматичному й парадигматичному аспектах на рівні речень структурної моделі Sub + Praed + Arq prav [Obj]* і на тлі відмінкової системи сучасної української літературної мови (Nnom; Ngen; Ndat; Nacc; Ninst; prep + Ngen; prep + Nacc; prep + Ninst; prep + Nloc).

Мета передбачає розв'язання таких **завдань**:

1) схарактеризувати специфіку взаємодії семантико-синтаксичного і формально-синтаксичного рівнів речення з об'єктним аргументом, з'ясувавши при цьому природу корелятивних та некорелятивних відношень, що існують між означеними рівнями, а

* В авторефераті й дисертації прийнято такі скорочення: **Arq prav [Obj, Adr]** – аргумент правобічний (об'єктний, адресатний); **N nom [gen, dat, acc, inst, loc]** – іменник у називному [родовому, давальному, знахідному, орудному, місцевому] відмінку; **Praed** – предикат; **prep** – прийменник; **Sub** – суб'єкт; **Verb pass** – пасивний дієприкметник; **Vf [pass, impl cop -no, -to]** – дієслово в особовій формі [пасивна форма дієслова, безособова форма дієслова на -но, -то].

також особливості вияву в синтаксичних конструкціях, утворених за зразком структурної моделі Sub + Praed + Arq prav [Obj], лівобічно-предикатно-правобічних відношень;

2) подати сучасну філософську й лінгвістичну інтерпретацію категорії об'єкта;

3) виокремити й систематизувати чинні в сучасній українській мові структурні субмоделі – конкретні репрезентанти структурної моделі Sub + Praed + Arq prav [Obj], ієрархізувати засоби вираження об'єктного значення, здійснити функціонально-семантичну характеристику об'єктних аргументів як обов'язкових / факультативних компонентів значеннєвої структури досліджуваного типу речень;

4) визначити й обґрунтувати семантичний статус дієслів-предикатів і програмованих ними іменників у формі безприйменникових називного, родового, давального, знахідного, орудного та прийменникових родового, знахідного, орудного, місцевого відмінків як носіїв об'єктного значення, ідентифікувати диференційні ознаки субстанціального об'єктного аргумента й репрезентованої ним типології значень на тлі інших типів субстанціальних та несубстанціальних аргументів і реалізованої ними семантики;

5) узагальнити закономірності використання системи відмінків в об'єктних значеннях, дослідити особливості диференціації об'єктних відношень на фоні відмінкової системи сучасної української мови;

6) інтерпретувати специфіку ізофункціональних варіантів об'єктних синтаксем, виявити чинні в сучасній українській мові їхні парадигматичні ряди.

Об'єктом дослідження є прості речення з об'єктним аргументом, представлені структурною моделлю Sub + Praed + Arq prav[Obj].

Предмет дослідження – семантико-синтаксична і формально-синтаксична структура речень із дієсловом-предикатом та об'єктним аргументом, вираженим безприйменковою (називний, родовий, давальний, знахідний, орудний відмінки) і прийменниково-відмінковою (родовий, знахідний, орудний, місцевий відмінки) формою іменника.

Методи дослідження. Специфіка об'єкта й мета дослідження зумовили використання як основного описового методу, реалізації якого сприяли методики компонентного (виокремлення лексико-семантичних груп та підгруп дієслів-предикатів, іменників-заповнювачів правобічної позиції) і трансформаційного (інтерпретація семантико-синтаксичних структур із варіантними виявами об'єкта) аналізу. Як додаткові застосовано дистрибутивний, функціональний методи, а також метод моделювання, порівняння, прийом елімінування. Вони дають змогу визначити

загальні і часткові сполучуваності дієслів-предикатів з об'єктними аргументами, схарактеризувати засоби формально-синтаксичного та семантико-синтаксичного вираження об'єктності в реченні, з'ясувати умови обов'язкового / факультативного функціонування в ролі об'єктного припредикатного компонента називного, родового, давального, знахідного, орудного й місцевого відмінків.

Джерела фактичного матеріалу. З метою вичерпного розв'язання поставлених завдань було проаналізовано речення, дібрані шляхом суцільного виписування з художніх творів українських письменників XIX-XXI ст., а також із публіцистичних, наукових, науково-популярних текстів останніх років та Словника української мови в 11-ти томах. Загальна кількість синтаксичних конструкцій із компонентами, що виражають об'єктні відношення, становить понад 15 тисяч одиниць.

Наукова новизна роботи полягає в тому, що в ній уперше в українському мовознавстві на широкому фактичному матеріалі комплексно схарактеризовано об'єктні відношення в аспекті виявлення їхніх семантико-синтаксичних, формально-синтаксичних і функціональних зв'язків у відмінковій системі і в складі речень із дієслівними предикатами; з'ясовано характер лексико-семантичного зв'язку між основним носієм валентності та заповнювачем припредикатної позиції; встановлено компонентний склад дієслів-предикатів, які об'єднано за тими або тими інтегральними ознаками в лексико-семантичні групи; виявлено наявність / відсутність обмежень у плані вибору основним носієм валентності правобічного об'єктного компонента; встановлено критерії відмежування об'єктної семантики від інших значень; диференційовано основні й неосновні репрезентанти об'єктних відношень; упорядковано засоби вираження об'єктної семантики в реченнях структурної моделі Sub + Praed + Arg prav [Obj], що дало змогу представити чинні в сучасній українській мові структурні субмоделі синтаксичних конструкцій з об'єктним типом детермінації.

Теоретичне значення роботи полягає в тому, що висновки, зроблені на основі самостійно дібраного й покласифікованого фактичного матеріалу, поглиблюють теорію семантичного синтаксису, зокрема таку важливу його царину, як багаторівнева структура речення (параметри у співвідношенні формально-синтаксичного і семантико-синтаксичного рівнів), формують нові принципи для синтезованого підходу до виявлення валентної організації синтаксичної конструкції, передусім умов функціонування в ній на засадах облігаторності / факультативності припредикатних компонентів, впливу різних чинників на сполучувальні можливості предикатів, на семантичну диференціацію об'єктних аргументів.

Практична цінність пропонованого дослідження пов'язана з можливістю використання одержаних результатів у вишівській та шкільній практиці викладання курсу української мови, у проведенні спецкурсів і спецсемініарів, при написанні підручників та навчально-методичних посібників із семантичного синтаксису, функціонально-категорійної граматики української мови, у науково-пошуковій роботі студентів і магістрантів філологічних спеціальностей. Репрезентовані матеріали становитимуть інтерес для лексикографів як одна із засад створення словника сполучуваності лексико-граматичних одиниць, словника керування дієслів і прикметників.

Апробація результатів дослідження. Дисертацію обговорено на засіданні кафедри української мови Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Різні аспекти досліджуваної проблеми викладено на звітно-наукових конференціях викладачів цього університету (2005-2007), на міжнародних, всеукраїнських наукових і науково-практичних конференціях: “Актуальні проблеми дослідження граматики та лексикології” (Вінниця, 2006), “VIII Гоголівські читання” (Полтава, 2006), “Актуальні проблеми синтаксису” (Чернівці, 2006), “Словникова справа в Україні: минуле, сучасне, майбутнє (до 100-річчя публікації “Словаря української мови” за ред. Бориса Грінченка)” (Київ, 2007), “Текст як об’єкт лінгвістичного дослідження і засіб навчання мови” (Полтава, 2007), “Лінгвістика тексту: теорія і практика” (Херсон, 2008), “Феномен Олеся Гончара в духовному просторі українства” (Полтава, 2008), “Взаємодія лексичної і граматичної семантики” (Київ, 2008).

Публікації. Основні положення дослідження викладено в семи статтях, які опубліковано в збірниках наукових праць і журналах, затверджених ВАК України як фахові.

Структура й обсяг дисертації. Робота складається зі вступу, трьох розділів, списку використаної літератури (310 позицій) та джерел фактичного матеріалу (223 позиції). Загальний обсяг дисертаційного дослідження – 237 сторінок, основного тексту – 196 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми дисертації, сформульовано її мету, основні завдання, визначено об’єкт, предмет, схарактеризовано методи дослідження, з’ясовано наукову новизну, теоретичне і практичне значення роботи, указано на її зв’язок із

науковою проблематикою установи, окреслено джерельну базу, наведено відомості про апробацію результатів виконаної праці, зазначено кількість публікацій, що відображають її загальну концепцію.

У першому розділі – **“Семантико-синтаксичні й формально-синтаксичні параметри речення з об’єктним аргументом”** – розглянуто природу корелятивно / некорелятивних відношень, що встановлюються між семантико-синтаксичним і формально-синтаксичним рівнями речення, схарактеризовано особливості лівобічно-предикатно-правобічної організації синтаксичних конструкцій з об’єктним типом детермінації, інтерпретовано з погляду філософії й лінгвістики категорію об’єкта.

Основними рівнями речення як ієрархізованої структури, компоненти якої перебувають між собою в жорстко визначених зв’язках і відношеннях, є взаємопов’язані й однаковою мірою важливі для нього семантико-синтаксичний, формально-синтаксичний та комунікативний рівні. Одиниці цих рівнів можуть характеризуватися або не характеризуватися взаємною зумовленістю, тобто між ними існують два типи відношень – корелятивні і некорелятивні. Перші засвідчують симетричність міжрівневих зв’язків, другі – асиметричність. Симетрія властива предикатові та присудкові, оскільки вони можуть видозмінювати свої морфологічні, морфолого-словотвірні-синтаксичні, лексико-семантичні категорії, але позбавлені змоги переміщатися з однієї реченнєвої позиції в інші. Суб’єктові, об’єктові, з одного боку, та підметові, додаткові, з іншого боку, притаманна як симетрія (суб’єкт ↔ підмет, об’єкт ↔ додаток), так і асиметрія (суб’єкт ↔ додаток, об’єкт ↔ підмет). Симетричні відношення виникають, якщо суб’єкт функціонує в типовій для нього позиції підмета, а об’єкт – у позиції додатка. Асиметричні відношення постають тоді, коли суб’єкт заповнює іншу нетипову для нього позицію – позицію додатка, а об’єкт – позицію підмета. У реченні як найскладнішій комунікативній одиниці в синтаксичній системі мови чітко взаємодіють інтра- й екстралінгвальні чинники, що безпосередньо відображено на його лівобічно-предикатній (мінімальна структурна модель Sub + Praed) або лівобічно-предикатно-правобічній (поширена структурна модель Sub + Praed + Arg praw₁ [+ Arg prav₂...]) валентній організації. Будь-яке речення формують граматично залежні між собою субстанціальні і несубстанціальні семантичні компоненти. Кількісний та якісний склад їх спричинений семантико-синтаксичною валентністю центрального конституента синтаксичної конструкції – предиката. Лівобічний та правобічний аргументи, які пов’язані один з одним через предикат, мають спільні й відмінні риси. Спільним слід уважати насамперед те, що вони (суб’єкт і об’єкт) 1) входять до розряду субстанціальних синтаксем, 2) характеризуються

семантичною поліфункціональністю, 3) реалізуються у вигляді морфологічних варіантів (Nx [Nnom, Ngen, Ndat, Nacc, Ninst]; prep + Nx [prep + Ngen, prep + Nacc, prep + Ninst, prep + Nloc]), 4) валентно пов'язані з предикатом, 5) заповнюють у реченні певні формально-синтаксичні та комунікативні позиції. Відмінності між ними полягають передусім у тому, що 1) суб'єктові властива суб'єктна семантико-синтаксична функція, а об'єктові – об'єктна, 2) суб'єкт займає лівобічну позицію щодо предиката, а об'єкт – правобічну, 3) суб'єкт буває активним і пасивним, об'єкт – тільки пасивним, 4) для суб'єкта типовою є формально-синтаксична позиція підмета, а для об'єкта – додатка, 5) суб'єкт виступає єдиною можливим репрезентантом лівобічної позиції, тоді як об'єкт, експлікуючи правобічну позицію, може синхронно співіснувати з іншими заповнювачами позиції Arq prav – інструменталем, адресатом, локативом; 6) суб'єкт є обов'язковою синтаксевою в реченні, а об'єкт може функціонувати на правах облігаторної і факультативної синтаксеми; 7) між суб'єктом, представленим підметом, і предикатом, репрезентованим присудком, існують граматичні предикативні відношення, що формують конструктивне ядро речення, тоді як між об'єктом, реалізованим додатком, і предикатом, експлікованим присудком, установлюються граматичні об'єктні відношення, які не утворюють конструктивного ядра речення, 8) семантика об'єктності тісно пов'язана зі значенням перехідності, тоді як семантика суб'єктності цією детермінувальною характеристикою не наділена.

Позамовна категорія об'єкта, під якою розуміють усе, що існує незалежно від людської свідомості, на що запрограмовано діяльність суб'єкта, якщо воно стає предметом пізнання, практичної діяльності індивідуума або соціальної групи, знаходить безпосереднє відображення в мові, зокрема в синтаксисі, і на рівні речень із правобічним компонентом Arq prav [Obj] також. З мовного боку об'єкт становить функціонально-семантичні угруповання, що інтегрують у собі всі можливі варіанти його значення й усі чинні мовні засоби їхньої репрезентації, з-поміж яких найпоширенішими є іменникові словоформи та прийменниково-іменникові форми. Крім поняття об'єкта, доречно вводити в науковий обіг поняття об'єктності, за яким слід закріпити власне-лінгвістичний зміст, базований на морфологічних, формально-синтаксичних, семантико-синтаксичних і комунікативних засадах.

У другому розділі – **“Знахідний і родовий відмінки як ядерні репрезентанти об'єктних відношень у реченні”** – з'ясовано семантико-синтаксичну структуру речень з акузативним та генітивним об'єктами. Безприйменникові знахідний і родовий відмінки належать до основних репрезентантів значення об'єктності в реченнях структурної моделі Sub + Praed + Arq prav [Obj]. Вершинне місце в системі реалізаторів

означеної семантики займає припредикатний компонент *Arq prav [Obj (Nacc)]*, що можна пояснити такими причинами: об'єктне значення для акузатива є первинним, а для генітива – вторинним; знахідному відмінкові властива цілісність стосовно семантичного наповнення (спеціалізується на вираженні об'єктності) та синтаксичного функціонування (виконує в реченні типову для нього роль прямого [сильнокерованого] додатка), тоді як для родового відмінка характерна неоднорідність значеннєвого й синтаксичного планів.

Основна відмінність між акузативним і генітивним об'єктами полягає в тому, що вони протиставлені за ознакою непартитивності / партитивності. Перший виражає власне-об'єктне значення, тоді як другому притаманна семантична поліфункціональність, оскільки він передає не лише власне-об'єктне, а й партитивне значення, пор.: *Зробили хлопці добрий міст* (П. Воронько) і *Дід посадив мене, нарізав хліба, виніс стільчиків з куреня* (А. Тесленко). Родовий партитивний представлений в українській мові двома різновидами: родовий квантитативної партитивності і родовий темпоральної партитивності. Відмінність між ними в тому, що перший сигналізує про неповне охоплення об'єкта дією, тоді як другий – про повне охоплення об'єкта дією, але з обмеженням у часі її перебігу, пор.: *Ми пшениці наваримо, паляниць напечемо* (О. Кобилянська) і *Дядько позичив лопати на день-два* (3 розм. мовл.). Речення з родовим безприйменниковим, що виражає квантитативну партитивність, відрізняються від речень із родовим безприйменниковим, який репрезентує темпоральну партитивність, будовою валентної рамки *Praed (Vf) + Arq prav [Obj (Ngen)]* і ступенем продуктивності. Розлогішим спектром заповнювачів предикатної позиції й вищою частотою вживання характеризуються синтаксичні конструкції з правобічним аргументом зі значенням кількісної партитивності. Речення із семантикою часової партитивності, виявляючи обмеження в плані лексико-семантичної будови предикатної позиції, не мають жорсткої лексико-семантичної лімітативності щодо вибору заповнювачів припредикатної позиції. Родовий власне-об'єкта відрізняється від родового партитивного (квантитативного та темпорального) такими основними характеристиками: 1) сполучається з ширшим стосовно семантики спектром дієслів; 2) структурується за участю іншого значеннєво поліфункціонального лексичного матеріалу; 3) залежно від суб'єктивного реченнєвого значення ствердження / заперечення співвідноситься чи – зрідка – не співвідноситься із знахідним об'єктом, утворюючи або не утворюючи двокомпонентну парадигму об'єктних аргументів – *Arq prav [Obj (Ngen)]* і *Arq prav [Obj (Nacc)]*.

Одним із важливих чинників, який зумовлює вибір акузатива / генітива, є наявність / відсутність у реченні заперечення. Речення, у яких роль основного носія валентності виконують семантично неоднорідні дієслова із заперечною часткою *не*, повідомляють про невідповідність висловленого в реченні об'єктивній дійсності. Їх кваліфікують як загальнозаперечні речення і протиставляють стверджувальним реченням, призначення яких інше – протилежне: виражати ствердження того, що існує у світі, який нас оточує. Заперечну семантику в описуваних синтаксичних структурах можуть посилювати частки *ні*, *ані*, *і* (*й*), які функціонують у препозиції до об'єктного аргумента, репрезентованого родовим безприйменниковим: *Ми, бідні, не маємо ні грошей, ні поля* (О. Кобилянська); *Ні з кого по сей день [вона] не брала й пір'їнки* (Л. Глібов). Появу заперечної частки в предикатній позиції зумовлює також наявність у реченні модифікаторів, виражених заперечним займенником або прислівником: *Та жарту-привіту Ніде [я] не збула* (П. Грабовський); *Але я поки що не маю жодної ланки* (О. Чорногуз). Отже, вибір акузатива / генітива в реченнях, утворених за зразком структурних субмоделей Sub (Nnom) + Praed (Vf) + Arq prav [Obj (Nacc)] і Sub (Nnom) + Praed (Vf) + Arq prav [Obj (Ngen)], детермінується передусім сферою дії заперечення в них. Родовий безприйменниковий тоді заповнює припредикатну позицію, коли заперечується і значення самого дієслова-предиката, і значення самого об'єкта дії. На формально-синтаксичному рівні родовий безприйменниковий у розглядуваних синтаксичних конструкціях трактують як сильнокерований додаток. На семантико-синтаксичному рівні йому відповідає об'єктний аргумент, що позначає партитивний (квантитативний) об'єкт або власне-об'єкт, на який спрямовано дію суб'єкта. Спостережено й іншу закономірність, що відбиває загальну тенденцію взаємодії знахідного й родового відмінків як граматичних варіантів субстанціальної об'єктної синтаксеми: у загальнозаперечних реченнях усе активніше виконує роль об'єкта акузатив, який указує на чітку окресленість, означеність об'єкта і цим протиставляється генітивові, за яким закріплено іншу функцію – сигналізувати про об'єкти різного семантичного типу.

До індивідуальних характеристик розглядуваних речень слід віднести й те, що в них знахідний об'єкта може набувати специфічних форм. По-перше, мова йде про знахідний тавтологічний, коли в іменникові повторюється основа дієслова: *Без нарікань вона **робила** найтяжчу **роботу*** (М. Стельмах); *...він **думав** свою бурлацьку **думу*** (І. Багрянний). Тавтологія найчастіше виникає, якщо позицію Praed (Vf) обіймають дієслова конкретної фізичної дії в різних семантичних виявах або інтелектуальної дії. Позицію Arq prav [Obj (Nx)] заповнюють субстантиви абстрактної семантики, які

називають дії, процеси, інтелектуальні й наукові поняття. Характерно, що у складі речень зі знахідним тавтологічним функціонує атрибутивний модифікатор, який фактично дешифрує їхній план змісту. По-друге, говориться про так звану другу форму знахідного відмінка, що постала в результаті переходу в акузативну сферу форми родового відмінка іменників – назв неістот під впливом субстантивів – найменувань істот. Другий знахідний, представлений іменниками – назвами конкретних предметів різного призначення, детермінують семантично поліфункціональні вербативи, а саме: дієслова зі значенням творення, видів діяльності, деструктивної дії з різним ступенем моторності, зміни місцеположення об'єкта в просторі, локативного переміщення, набуття, втрати тощо (будувати, креслити, склити, троцити, сікти, чистити, ставити, тягти, волокити, набути, втратити): *Прокіп ... лагодив трактора* (М. Руденко); *Шукала Гелена ... астероїда* (М. Руденко); *Степан Никифорович поклав набік ножа* (Б. Антоненко-Давидович); *Старий Мамут ... кінчав сеанса* (Ю. Яновський); *Степан Петрович ... узяв пиріжка* (В. Винниченко).

Дієслова-предикати, інтенційно зорієнтовані на сполучуваність із безприйменниковими акузативним та генітивним об'єктами, характеризуються значеннєвою неоднорідністю, виступають у префіксальній і безпрефіксній формі. Префікси *в-, ви-, від-, до-, з-, за-, на-, над-, о-, об-, під-, перед-, при-, по-, роз-, про-* та ін. конкретизують план змісту дієслова-предиката, модифікують його семантичну і граматичну структури. Вони можуть реалізувати, наприклад, такі значення, як “додатково провести дію, пов’язану з творенням або руйнуванням об’єкта” (*до-* і *при-*), “відділити об’єкт від інших об’єктів” (*об-, о-*), “повторно виконати дію” (*пере-, при-*), “остаточно усунути з якоїсь поверхні що-небудь” (*під-*), “оминути що-небудь увагою” (*про-*), “спрямувати дію в зворотному напрямі” (*роз-*), “розподіляти що-небудь” (*ви-*) та ін. Особливо відчутна участь дієслівних префіксів у формуванні значення “більший або менший ступінь інтенсивності дії, спрямованої на об’єкт”, зокрема, таких його фрагментів: “інтенсивність здійснюваного процесу, дії” (*ви-, від-, на-*), “доведення дії до певної межі” (*до-*), “надмірність дії” (*за-, об-*), “якісні зміни в об’єкті аж до повного його зникнення” (*з-*), “поширення дії не на весь об’єкт, а лише на його частину” (*над-*), “дистрибутивне значення” (*пере-, по-*).

Крім речень із припредикатними членами *Arq praw [Obj (Nacc)]* і *Arq praw [Obj (Ngen)]*, до системи реалізаторів об’єктної семантики входять синтаксичні конструкції з правобічними компонентами *Arq praw [Obj (prep + Nacc)]* та *Arq praw [Obj (prep + Ngen)]*. Конкретними реалізаторами структурної субмоделі *Sub (Nnom) + Praed (Vf) +*

Arq prav [Obj (prep + Nacc)], виділеними залежно від типу прийменника, який у парі з іменником заповнює правобічну позицію, виступають речення з припредикатними конститuentами Arq prav [Obj (на + Nacc)], Arq prav [Obj (за + Nacc)], Arq prav [Obj (в/у + Nacc)], Arq prav [Obj (про + Nacc)] і Arq prav [Obj (об + Nacc)]: *Інструктор по праці спозирає збоку на хлопця* (О. Гончар); *Христя завжди заступалася за Чінку* (Панас Мирний); *Іван Франко вірив у свій народ* (П. Тичина); *Груня ... забула про корову* (Є. Гуцало). Конкретними репрезентантами структурної субмоделі Sub (Nnom) + Praed (Vf) + Arq prav [Obj (prep + Ngen)] є такі субмоделі: Sub (Nnom) + Praed (Vf) + Arq prav [Obj (від/од + Ngen)], Sub (Nnom) + Praed (Vf) + Arq prav [Obj (до + Ngen)], Sub (Nnom) + Praed (Vf) + Arq prav [Obj (проти + Ngen)], Sub (Nnom) + Praed (Vf) + Arq prav [Obj (супроти + Ngen)], Sub (Nnom) + Praed (Vf) + Arq prav [Obj (з + Ngen)], Sub (Nnom) + Praed (Vf) + Arq prav [Obj (для + Ngen)], Sub (Nnom) + Praed (Vf) + Arq prav [Obj (в/у + Ngen)], Sub (Nnom) + Praed (Vf) + Arq prav [Obj (без + Ngen)], Sub (Nnom) + Praed (Adj) + Arq prav [Obj (серед + Ngen)]: *Одівався Трохим Запорожець од жінки* (О. Довженко); *Він сватався до далекої своєї родички* (І. Муратов); *З гармати [вони] стріляли* (Т. Шевченко); *І до кінця свого віку Джеря йшов проти панів* (І. Нечуй-Левицький); *Якось я просив у Бога смерті* (Р. Андріяшик); *Він вижив ... без допомоги* (С. Голованівський). Родовий прийменниковий порівняно з прийменниково-відмінковими формами prep + N acc, prep + N inst, prep + N loc, які виражають у реченні об'єктні відношення, уживається з найбільшою кількістю прийменників (пор.: родовий – 9 [36%], знахідний – 6 [24%], орудний – 5 [20%], місцевий 5 [20%] прийменників).

Для прийменниково-відмінкових форм акузативного й генітивного об'єкта, на відміну від безприйменникових, характерна широта спектра ізофункціональних відношень. Зафіксовано дво-, три- і чотирикомпонентні парадигми недиференційованих об'єктних аргументів. Здатністю детермінувати їх наділені не лексико-семантичні групи предикатів дії чи стану, а окремі компоненти, що входять до складу тієї або тієї групи. Так, дієслова-предикати придивлятися, приглядатися (“те саме, що придивлятися”) детермінують дві залежні позиції, що утворюють відповідно такі двоконпонентні парадигми ізофункціональних об'єктних аргументів: 1) Arq prav [Obj (до + Ngen)] і Arq prav [Obj (на + Nacc)]: ...[генерал] *придивлявся до всіх* уважним поглядом (С. Журахович), *Баба придивлялась на всіх, та не пізнала мене* (П. Козланюк); 2) Arq prav [Obj (до + Ngen)] і Arq prav [Obj (Ndat)]: *Приглядався Сашко до нитки в прядці* (Л. Смілянський), ...[Маруся] *стала приглядатися молодцеві* (Г. Хоткевич). Припредикатні члени, що сполучаються з вербативом-предикатом відрікатися,

утворюють таку двокомпонентну парадигму:
 Arq prav [Obj (від + Ngen)] і Arq prav [Obj (Ngen)], напр.: ... *я відреклась від свого щастя* (І. Цюпа), ... *Ханко солоду відрікся* (Марко Вовчок).

У третьому розділі – “Називний, давальний, орудний і місцевий відмінки у функції об’єктних аргументів у реченні” – проаналізовано семантико-синтаксичну будову речень з об’єктними аргументами, вираженими власне-безприйменниковим називним, власне-прийменниковим місцевим, безприйменниковим давальним, безприйменниково-прийменниковим орудним відмінком. Усі вони належать до розряду неосновних реалізаторів об’єктного значення в реченні, оскільки семантико-синтаксична функція об’єкта дії, стану для номінатива, датива, інструменталія та локатива є не первинною, а вторинною.

Називний відмінок як носій об’єктності відрізняється від усіх інших основних і неосновних репрезентантів цієї семантики тим, що реалізує означену функцію в синтаксичних конструкціях із некорелятивним типом відношень: *Колгоспники збирають урожай, Урожай зібраний колгоспниками, Урожай зібрано колгоспниками*. До іманентних характеристик цих речень слід віднести такі: а) роль предиката в них виконують співвідносні з досить об’ємним у кількісному плані семантичним розрядом активних вербативів пасивні дієслова, пасивні дієприкметники, предикативні форми на *-но, -то*; б) об’єкт набуває суб’єктного відтінку в результаті трансформації знахідного відмінка прямого об’єкта в позицію називного відмінка об’єктного суб’єкта; в) на суб’єктне значення нашаровується відтінок інструментальності, що зумовлене транспонуванням називного відмінка суб’єкта в позицію орудного відмінка суб’єктного інструменталія. Специфіка речень структурної субмоделі Sub (Ninst) + Praed (Vf pass, або Verb pass, або Vimp cop -но, -то) + Arq prav [Obj (Nnom)] полягає і в тому, що в них, по-перше, суб’єктну позицію обіймають іменники-назви істот і неістот, у результаті чого може виникати синкретична – суб’єктно-інструментальна, суб’єктно-каузальна – семантика, по-друге, суб’єктний аргумент може бути факультативним, що не є властивим синтаксичним конструкціям із корелятивним типом відношень.

У реченнях структурної моделі Sub + Praed + Arq prav датив заповнює правобічну та лівобічну позиції й виконує роль об’єкта, адресата або суб’єкта: *Душі моєї не купить вам* (П. Тичина); *Догодила свекруха невістці* (К. Гордієнко); *Гонтар передав Цигасві зубило* (Я. Баш). Репрезентоване за його участю суб’єктне значення виразно експлікується в синтаксичних конструкціях із дієслівними та прикметниковими предикатами, які можуть перебувати між собою у відношенні ізофункціональності: ... *багатий нікому не радий* (Прислів’я) ↔ *Багатий нікому не*

радіє. Об'єктна семантико-синтаксична специфікація давального безприйменикового, утворена в результаті нейтралізації первинної для нього адресатної ролі, не завжди чітко корелює з останньою. Засобом розмежування цих субстанціальних значень виступає правобічний компонентний склад речення, план змісту предиката, припредикатного аргумента та – подеколи – суб'єкта. Правобічний конститuent $Arq\ prav\ (Ndat)$ експліцитно репрезентує адресатне значення тоді, коли в реченні поряд із ним уживається об'єктний аргумент. Наявність останнього унеможливорює виникнення адресатно-об'єктного синкретизму. Типовою для них обох є облігаторна валентність. Валентну рамку $Praed\ (Vf) + Arq\ prav\ [Obj\ (Ndat)]$ формують перехідні і неперехідні дієслова дії, стану зі значенням допомоги, перешкоди, дяки, вибачення, підпорядкування, повідомлення, мовлення, сприяння, несприяння (протегувати, шкодити, дякувати, прощати, прислужувати, сповіщати, вірити, дошкуляти) та іменники – назви істот і неістот, тоді як репрезентантами валентної рамки $Praed\ (Vf) + Arq\ prav\ [Adr\ (Ndat)]$ виступають інтранзитивні вербативи дії із семантикою придбання, збуту, відправлення, посилення, передавання, пропонування, присвяти, творення, різних видів діяльності, давання, дарування, несамотійного переміщення в просторі (купувати, повернути, переказувати, обіщати, приурочити, малювати, ткати, вручити, везти) та субстантиви – найменування істот, головно людей. Пор.: *Люди ... **опришкам** **сприяють*** (Г. Хоткевич); *Знов **подякувала** Люборацька **Богові*** (А. Свидницький); *Ви **блаженство** **людям** **возвіщали*** (П. Куліш) і *Я **передав** **рукопис** **цензоріві*** (Р. Горак); *Целя **вручила** **докторові** **рецепт*** (І. Франко); ... *Євген Гребінка **присвятив** свою **роботу** **авторові*** (М. Рильський).

Семантико-синтаксична багатоплановість орудного відмінка породжує те, що на рівні речень структурної субмоделі $Sub\ (Nnom) + Praed\ (Vf) + Arq\ prav\ (Ninst)$ не завжди чітко диференціюються інструментальне й об'єктне, соціативне та суб'єктне значення, значення знаряддя й засобу дії. Основними критеріями демаркування їх є семантична структура заповнювачів усіх конститутивних позицій, морфолого-словотвірні-синтаксичні категорії стану та перехідності / неперехідності дієслів-предикатів, а також валентний зв'язок правобічного аргумента з предикатом. Субстанціальне об'єктне значення увиразнюється, якщо функцію головного носія валентності виконують дієслова дії і стану зі значенням керівництва, володіння або користування, опіки, ведення життя в якийсь спосіб, опанування або оволодіння яким-небудь об'єктом, позитивного чи негативного ставлення до об'єкта, внутрішнього наповнення об'єктом, наділення, забезпечення необхідним об'єктом, віддавання одного об'єкта й одержання натомість іншого об'єкта, заміни одного об'єкта іншим, виділення

якостей об'єкта або його зовнішніх ознак, емоційно-психічного, фізичного, фізіологічного стану, сприймання, вирізнення з-поміж інших об'єктів, покриття або охоплення об'єктом поверхні, початку, тривання, кінця дії, надання об'єктові руху (командувати, послуговуватися, турбуватися, жити, оволодіти, дорожити, годувати, відзначати, ділитися, приманювати, дратувати, хворіти, похлинутися, виділитися, зарости, починати, завершувати, крутити): *Я людьми недовго **правив*** (М. Драй-Хмара); *Князі Вишневецькі **владали** на Україні великими **мастностями*** (О. Стороженко); *Вона **жила** своєю **донею*** (А. Дімаров); *Отак **тішилися** добрі люди моїми **діточками*** (Марко Вовчок); *Безбородько **затягнувся** **димом*** (І. Вільде); *Селяни **озброїлися** **вилами, граблями, кіллям, люшнями*** (І. Вільде). За кожним із них закріплено свій лексико-семантичний репертуар об'єктних аргументів, які функціонують здебільшого на засадах облігаторності й протиставляються цією ознакою інструментальним аргументам. Наприклад, при дієсловах зі значенням наділення, забезпечення необхідним об'єктом ядро іменникової лексики утворюють три лексико-семантичні групи: 1) субстантиви – найменування обладнань, пристроїв, технічних приладів тощо, необхідних для якої-небудь роботи, для виробничої, наукової або якоїсь іншої діяльності, 2) іменники – назви почесних відзнак, нагород, 3) субстантиви на позначення різноманітних матеріалів, речовин, продуктів природного походження чи виготовлених людиною. Склад іменників, які обіймають програмовану вербативами із загальним значенням позитивного або негативного ставлення до об'єкта охоплює лексеми – назви людей, різноманітних конкретних предметів, абстрактних понять, у значеннєвому обсязі яких фіксуються семи “позитивна / негативна риса”, “позитивна / негативна звичка”, “позитивна / негативна якість”, “позитивна / негативна традиція” тощо.

Речення структурної моделі Sub (Nnom) + Praed (Vf) + Arq prav [Obj (prep + Ninst)], реалізуються у вигляді п'ятох конкретних субмоделей: Sub (Nnom) + Praed (Vf) + Arq prav [Obj (за + Ninst)], Sub (Nnom) + Praed (Vf) + Arq prav [Obj (над + Ninst)], Sub (Nnom) + Praed (Vf) + Arq prav [Obj (під + Ninst)], Sub (Nnom) + Praed (Vf) + Arq prav [Obj (перед + Ninst)], Sub (Nnom) + Praed (Vf) + Arq prav [Obj (з + Ninst)]: ... *я **буду пантрувати** **за кожним** його **ступнем*** (М. Кропивницький); *Вони **не владичать** **над** нами* (М. Бажан); *Завинили ж [старі] **перед** цим солдатом* (Ю. Збанацький); *Карасик **не крився** з своєю **відвагою*** (Б. Антоненко-Давидович); ***Під передовою** **розумілась** піхота* (О. Гончар). Визначальними для аналізованих синтаксичних конструкцій є такі характеристики: а) обмеженість лексико-значеннєвого спектра дієслів-предикатів дії та стану. Найжорсткіша лімітативність властива

синтаксичним конструкціям із припредикатним членом Arq prav [Obj (під + Ninst)]: їхнім конструктивним центром виступають дієслова на взірць розуміти, розумітися (“мислитися, сприйнятися”), що регулярно сполучаються з іменниками – назвами різноманітних понять (наукових, мистецьких, суспільних і т.ін.); б) домінування серед головних носіїв валентності інформативно недостатніх вербативів, для яких сполучуваність з об’єктним аргументом є обов’язковою; в) широта ізофункціональних зв’язків, що свідчить про семантичну диференціацію об’єктності на тлі інструменталія і всієї відмінкової системи сучасної української мови.

Конкретними репрезентантами структурної моделі Sub (Nnom) + Praed (Vf) + Arq prav [Obj (prep + Nloc)] є такі субмоделі: Sub (Nnom) + Praed (Vf) + Arq prav [Obj (на + Nloc)], Sub (Nnom) + Praed (Vf) + Arq prav [Obj (в/у + Nloc)], Sub (Nnom) + Praed (Vf) + Arq prav [Obj (по + Nloc)]: *Я на грамоті розумівся не дуже* (О. Довженко); *Він ... шнипорить у малярстві* (Т. Шевченко); *Чи то плачуть по батькові діти?* (В. Сосюра). Вони вирізняються з-поміж усіх інших конкретних репрезентантів структурної моделі Sub + Praed + Arq prav [Obj] тим, що використовуються в найобмеженіших лексико-семантичних умовах і не характеризуються широтою ізофункціональних відношень. Найвужчий спектр заповнювачів мають речення структурної субмоделі Sub (Nnom) + Praed (Vf) + Arq prav [Obj (по + Nloc)], у яких роль основного носія валентності виконують дієслова лексико-семантичної групи “негативний емоційно-психічний стан людини” (ридати, плакати, тужити, голосити, сумувати, журитися, печалитися, смуткувати [розм.]), а іменники у функції об’єкта суму, жалю, туги зазвичай бувають назвами істот, подеколи – часових періодів, пов’язаних найчастіше з життям людини: *Чайкою надморською тужила по співцеві вся земля болгарська* (М. Рильський).

У дисертації доведено, що валентне ядро речень з об’єктними аргументами Arq prav [Obj (Ndat)], Arq prav [Obj (Ninst)], Arq prav [Obj (prep + Ninst)], Arq prav [Obj (prep + Nloc)] становлять предикати дії, периферію формують предикати стану. На синтаксичні конструкції із номінативом у ролі об’єктного компонента ця закономірність не поширюється, оскільки в них позицію Praed регулярно заповнюють дієприкметники, пасивні дієслова, що семантично співвідносяться як із дієсловами дії, так і з вербативами стану.

У **висновках** узагальнено результати проведеного дослідження.

Речення в найзагальнішому вигляді можна представити як логічну надмовну категорію, що репрезентує безліч конкретних синтаксичних конструкцій, механізм творення кожної з яких передбачає предикацію і процес лексичного наповнення,

детермінованого закономірностями граматичного ладу мови. Єдність форми і змісту речення як найважливішої комунікативної одиниці – це передусім єдність семантико-синтаксичного та формально-синтаксичного його рівнів, які стосуються сфери мови в логізованих, семантизованих і формалізованих проявах. Обидва рівні мають свій набір репрезентантів – незалежних і залежних семантичних компонентів [предиката й детермінованих ним лівобічного та правобічного (правобічних) аргумента (аргументів)] (семантико-синтаксичний рівень) і членів речення, традиційно диференційованих на головні та другорядні (формально-синтаксичний рівень). Повноправним членом певною мірою однорідної підсистеми семантичних субстанціональних синтаксем, тобто семантико-синтаксичних конститuentів, що виділяються в реченні на основі семантико-синтаксичних відношень, є об'єктний аргумент, який функціонує в синтаксичних конструкціях три- (структурна модель Sub + Praed + Arq prav [Obj]) або багатокomпонентної (структурна модель Sub + Praed + Arq prav₁ [Obj] + [Arq prav₂...]) будови на засадах облігаторності чи факультативності. Обов'язкове його вживання мотивоване синсемантичністю головного носія валентності, його морфемною структурою (сполучуваністю вербатива з префіксами, які зумовлюють появу припредикатного члена Arq prav [Obj]), а також морфологічною (вид дієслова) та морфолого-словотвірною (стан дієслова, його перехідність / неперехідність) природою, наявністю у складі речення інших аргументів, елімінування яких породжує його інформативну недостатність, загальними умовами висловлення.

Об'єктний аргумент є тим складником лівобічно-предикатно-правобічних відношень, що виступає залежною від предиката субстанцією, на яку безпосередньо спрямована або якої стосується дія чи стан. У реченнях структурної моделі Sub + Praed + Arq prav [Obj] для нього типовою є позиція прямого чи непрямого додатка, вираженого іменниками або їхніми еквівалентами в непрямих відмінках без прийменників і з прийменниками, нетиповою – позиція підмета, репрезентованого називним відмінком субстантива.

Структурна модель Sub + Praed + Arq prav [Obj], що має семантичний опис “суб'єкт + дія (стан) + об'єкт, на який безпосередньо або опосередковано спрямовано дію (стан)”, реалізується у вигляді дев'ятох структурних субмоделей: Sub (Ninst) + Praed (Vf) + Arq prav [Obj (Nnom)], Sub (Nnom) + Praed (Vf) + Arq prav [Obj (Ngen)], Sub (Nnom) + Praed (Vf) + Arq prav [Obj (Ndat)], Sub (Nnom) + Praed (Vf) + Arq prav [Obj (Nacc)], Sub (Nnom) + Praed (Vf) + Arq prav [Obj (Ninst)], Sub (Nnom) + Praed (Vf) + Arq prav [Obj (prep + Ngen)], Sub (Nnom) + Praed (Vf) + Arq prav [Obj (prep + Nacc)], Sub (Nnom) + Praed (Vf) + Arq prav [Obj (prep + Ninst)], Sub (Nnom) + Praed (Vf) + Arq prav

[Obj (prep + Nloc)]. Структурні субмоделі, що лежать в основі речень з припредикатним компонентом

prep + Nx, відповідно до типу прийменника та відмінкової форми, у свою чергу, диференційовано на конкретніші субмоделі (у роботі проаналізовано 25 типів субмоделей). Залежно від природи головного носія валентності у складі структурної моделі Sub (Nnom) + Praed (Vf) + Arq prav [Obj] можна вичленувати такі структурні субмоделі: Sub + Praed (Vf) + Arq prav [Obj], Sub + Praed (Adj) + Arq prav [Obj], Sub + Praed (Adv praed) + Arq prav [Obj], Sub + Praed (Verb pass) + Arq prav [Obj], Sub + Praed (Vimp cop -no, -to) + Arq prav [Obj], Sub + Praed (Vf act) + Arq prav [Obj], Sub + Praed (Vf pass) + Arq prav [Obj], Sub + Praed (Vf trans) + Arq prav [Obj], Sub + Praed (Vf intrans) + Arq prav [Obj]. Репертуар структурних субмоделей можна розширити, якщо взяти за основу класифікації інші критерії, наприклад морфологічний, морфолого-словотвірно-синтаксичний, лексико-граматичний статус заповнювачів предикатної позиції й тип прийменниково-відмінкової форми.

Дієслова-предикати, які валентно зумовлюють об'єктні аргументи і визначають їхню рольову специфікацію та типологію, об'єднано в два основні семантичні типи: предикати дії та предикати стану й диференційовано на лексико-семантичні групи з необмеженим, жорстко чи відносно жорстко лімітованим складом автосемантичних або синсемантичних компонентів. Лексико-семантичні групи можуть зазнавати різноманітних внутрішніх змін, утрачати свій колишній ієрархічний статус, проходити шлях переосмислення й переоформлення, вступати в нові відношення з іншими лексико-семантичними групами, у результаті чого лексеми родового значення набувають здатності трансформуватися в ранг видових, а колишні видові лексеми ставати родовими. У роботі принагідно проаналізовано предикати якісної оцінки, які валентно пов'язані із прикметниками, що заповнюють позицію Praed у реченнях структурної субмоделі Sub (Nnom) + Praed (Adj) + Arq prav [Obj].

Об'єктні синтаксеми, які беруть участь у формуванні переважної більшості речень, диференційовано на семантичні різновиди залежно від значеннєвої природи предиката як центральної синтаксеми. Головні семантичні типи предикатів поділено на значеннєві підтипи, що, у свою чергу, уможливило розчленування основних об'єктних значень на семантичні підтипи. Отже, значеннєва ієрархія, властива об'єктному аргументові, прямо залежить від характеру головного носія валентності – його семантичного типу й підтипу (напр.: дія → конкретна фізична дія → дія деструктивного характеру → руйнівна дія, що зумовлює пошкодження, псування кого-,

чого-небудь → дія, що призводить до поранення, травмування кого-небудь, дія, що призводить до знищення кого-небудь, дія, що призводить до відокремлення частини від цілого... ↔ об'єкт → об'єкт дії → об'єкт деструктивної дії...). Поняттям об'єкт охоплюють власне-об'єкт і партитивний об'єкт. Значення квантитативної й темпоральної партитивності в граматичній системі української мови передає генітив. За ознакою партитивності / непартитивності він протиставляється іншим відмінкам, які входять до парадигми морфологічних варіантів об'єктної синтаксеми. Головною лексичною базою для заповнення позиції *Arg prav [Obj]* виступають іменники конкретної семантики, серед яких виділено лексеми-найменування осіб і предметів за різними ономасіологічними, функціональними та будь-якими іншими характеристиками. Можливими, але не регулярними репрезентантами означеної позиції є субстантиви абстрактної семантики, з-поміж яких продуктивністю вирізняються лексеми на позначення властивостей та ознак, почуттів і психічного стану. Якщо дієслова-предикати дії або стану, експлікуючи ту або ту диференційну сему, вступають у семантико-синтаксичні зв'язки з іменниками іншої семантичної природи, об'єктне значення не завжди чітко актуалізується, з'являються умови для формування синкретичної семантики, найчастіше об'єктно-просторової. Ця загальна тенденція не завжди послідовно виявляє себе на рівні речень усіх структурних моделей і субмоделей.

Описана в дисертації семантико-синтаксична типологія речень з об'єктною детермінацією підтвердила ефективність узяті за основу дослідження концепції І.Р.Вихованця про склад та ієрархію відмінків, про вирізнення у відмінковій системі сучасної української мови центральних (називний, знахідний), напівпериферійних (давальний) і периферійних (родовий, орудний, кличний) зон, про виокремлення первинних і вторинних семантико-синтаксичних функцій відмінків, зумовлених семантико-синтаксичною та формально-синтаксичною валентністю предиката, про вираження ними синтаксичних зв'язків та семантико-синтаксичних відношень іменника-заповнювача позиції *Arg prav [Obj]* до дієслова (подеколи і прикметника)-репрезентанта позиції *Praed*. Ця концепція допомогла чітко ранжувати морфологічні засоби реалізації об'єктності у вигляді власне-безприйменникового називного, власне-прийменникового місцевого, безприйменникових родового, давального, знахідного й орудного, прийменникових родового, знахідного та орудного відмінків.

Об'єктну функцію можуть виражати називний, родовий, давальний, знахідний, орудний відмінки і прийменниково-відмінкові форми, утворені за участю семантично нейтралізованих прийменників та іменників або їхніх субститутів у формі родового,

знахідного, орудного і місцевого відмінків. Об'єктним відмінком найвищого рангу виступає акузатив, для якого регулярним є сполучення з транзитивними дієсловами. До важливих морфологічних засобів вираження об'єктності належить генітив. Датив та інструменталь утворюють периферію цих засобів. Своєрідне місце в розглядуваній ієрархії займає номінатив, оскільки він активно репрезентує об'єктність у реченнях із некорелятивними відношеннями. Розряд поширених морфологічних варіантів об'єктної синтаксеми становлять прийменниково-відмінкові форми на + Nacc, від + Ngen, до + Ngen, з + Ngen, + Ngen, над + Ninst, перед + Ninst. На периферії сфери об'єктності перебувають прийменниково-відмінкові форми про + Nacc, в + Nacc, об + Nacc, о + Nacc, проти + Ngen, супроти + Ngen, в + Ngen, серед + Ngen, для + Ngen, без + Ngen, за + Ninst, під + Ninst, з + Ninst, в + Nloc, на + Nloc, по + Nloc, об + Nloc, о + Nloc. Ієрархія морфологічних варіантів, які можуть виражати об'єктну функцію, на загальному тлі відмінкової парадигми має такий вигляд: перший ранг утворює знахідний відмінок, другий – родовий, третій – називний, четвертий – орудний, п'ятий – давальний, шостий – місцевий.

Комплексне вивчення речень структурної моделі Sub + Praed + Arq prav [Obj] у взаємозв'язку їхньої семантико-синтаксичної і формально-синтаксичної організації показало, що предикати дії, стану, якості можуть вступати в семантико-синтаксичні відношення як з одним, так і з кількома недиференційованими щодо значення, але диференційованими стосовно морфологічного вираження правобічними членами в об'єктній функції. Їх об'єднано в парадигматичні ряди, серед яких домінують двокомпонентні утворення. Менш продуктивний тип становлять трикомпонентні структури. Парадигматичні ряди об'єктних аргументів найчастіше утворюються за такими моделями: Nx – Nx, Nx – prep + Nx, prep + Nx – prep + Nx, Nx – Nx – prep + Nx, Nx – prep + Nx – prep + Nx. Їхні компоненти функціонують паралельно або витісняють один одного в результаті конкуренції. Одержані в ході дослідження відомості про синтагматичні та парадигматичні засади реалізації об'єктних відношень на тлі відмінкової системи української мови можуть бути використані в сучасній лексикографії (для укладання словника валентності, сполучуваності, дистрибуції, для адекватного представлення дієслівного та прикметникового керування в загальномовних або спеціальних словниках).

Основні положення дисертації викладено в публікаціях:

1. Степаненко Я.М. Взаємодія семантико-синтаксичного і формально-синтаксичного рівнів речення (корелятивно / некорелятивні відношення) // Збірник наукових праць Полтавського державного педагогічного університету імені В.Г. Короленка. Серія “Філологічні науки”. – Полтава: Полтавський держ. пед. ун-т імені В.Г. Короленка, 2007. – Вип. 1(53). – С. 266-275.
2. Степаненко Я.М. Лівобічно-предикатно-правобічні відношення в ієрархізованій структурі речення // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Серія 10. Проблеми граматики і лексикології української мови: Збірник наукових праць / Відп. ред. М.Я. Плющ. – К.: Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2007. – Випуск 3. – С. 144-152.
3. Степаненко Я. Об’єктне значення давального відмінка на тлі його семантичної структури // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія “Лінгвістика”: Збірник наукових праць. – Херсон: Вид-во ХДУ, 2008. – Вип. VI. – С. 88-96.
4. Степаненко Я. Місцевий відмінок як носій об’єктної семантики // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Серія 10. Проблеми граматики і лексикології української мови: Збірник наукових праць / Відп. ред. М.Я. Плющ. – К.: Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2008. – Випуск 4. – С. 173-178.
5. Степаненко Я. Категорія об’єкта у філософському і семантико-синтаксичному витлумаченні // Рідний край: Науковий, публіцистичний, художньо-літературний альманах. – 2007. – № 1 (16). – С. 53-60.
6. Степаненко Я. Суб’єктно-об’єктні відношення в реченнях із предикативними формами на -но, -то // Рідний край: Науковий, публіцистичний, художньо-літературний альманах. – 2007. – № 2 (17). – С. 68-73.
7. Степаненко Я. Реченнєвотвірні властивості орудного відмінка з прийменником **з** // Рідний край: Науковий, публіцистичний, художньо-літературний альманах. – 2008. – № 1 (18). – С. 57-61.

АНОТАЦІЯ

Степаненко Я.М. Диференціація об'єктного значення в семантико-синтаксичній структурі речення. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук зі спеціальності 10.02.01 – українська мова. – Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова, Київ, 2008.

У дисертаційній роботі здійснено комплексний аналіз речень, що мають у своєму складі об'єктний аргумент, з урахуванням природи корелятивних і некорелятивних відношень, які існують між семантико-синтаксичним та формально-синтаксичним рівнями; виділено всі чинні в українській мові конкретні репрезентанти структурної моделі Sub + Praed + Arq prav [Obj], визначено їхні специфічні ознаки, передусім ті, що стосуються лексико-семантичної наповнюваності на рівні валентної рамки Praed + Arq prav [Obj]; вирізнено та ієрархізовано можливі засоби вираження об'єктної семантики; досліджено особливості диференціації об'єктного значення на тлі відмінкової системи, представленої власне-безприйменниковим називним, безприйменниковим давальним, власне-прийменниковим місцевим, прийменниковими родовим, знахідним, орудним відмінками; встановлено ізофункціональні варіанти об'єктних синтаксем, які утворюють дво- і багатокомпонентні парадигматичні ряди; схарактеризовано значеннєві типи предикатів і програмованих ними об'єктних аргументів.

Ключові слова: семантико-синтаксичний рівень речення, формально-синтаксичний рівень речення, об'єктне значення, правобічний об'єктний аргумент, дієслівний предикат, відмінки (називний, родовий, давальний, знахідний, орудний, місцевий) як реалізатори об'єктної семантики, структурна модель (субмодель) речення, корелятивні / некорелятивні відношення.

АННОТАЦИЯ

Степаненко Я.Н. Дифференциация объектного значения в семантико-синтаксической структуре предложения. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук по специальности 10.02.01 – украинский язык. – Национальный педагогический университет имени М.П. Драгоманова, Киев, 2008.

В диссертации осуществлено комплексное исследование предложений структурной модели Sub + Praed + Arq prav [Obj] со стороны их многоуровневой организации. Установлено, что коррелятивно / некоррелятивные отношения последовательно проявляют себя на семантико-синтаксическом и формально-синтаксическом уровнях. Эти два взаимосвязанных и взаимозависимых уровня отображают сложное единство содержания и формы предложения, которое (содержание) манифестируется специфически: основным фактором выделения того или иного члена предложения является содержание, передающееся той или иной формой, а не форма, репрезентирующая то или иное содержание. В украинском языке превалирует тенденция, когда компоненты семантико-синтаксической структуры предложения качественно и количественно соотносятся с компонентами формально-синтаксической структуры, то есть с членами предложения. Одним из приоритетных моментов проведенного научного анализа явилось осмысление таких понятий, как объект, объектные отношения, объектный аргумент, левосторонне-предикатно-правосторонние отношения в иерархической структуре предложения. Понятие объекта рассматривается в единстве философского и лингвистического аспектов. Объектные отношения наряду с субъектными, адресатными, инструментальными, локативными образуют систему субстанциальных семантико-синтаксических отношений. Объектный аргумент квалифицируется как органический компонент левосторонне-предикатно-правосторонних отношений, выступающий зависимой от предиката субстанцией, на которую непосредственно или опосредованно направлено действие. По своей сущности он является сложным фактом, поскольку не имеет одновекторной семантической связи с предикатом, характеризуется недифференцированностью в плане значения, разветвленностью относительно средств грамматического выражения. Определено, что семантическая типология объектных синтаксем как самостоятельных конstituэнтов предложения прямо зависит от семантической типологии предикатов, поскольку именно валентной структурой последних определяется 1) наличие / отсутствие правосторонних аргументов (и объектного в частности), 2) их количество, 3) лексико-семантическая наполняемость субъектной и припредикатной позиций. Глаголы-предикаты, программирующие ролевую спецификацию объектных аргументов, с одной стороны, объединены в два основных семантических типа (предикаты действия и предикаты состояния), с другой – дифференцированы на лексико-семантические группы с неограниченным, строго или относительно строго лимитированным составом компонентов.

В диссертации дополнены и расширены теоретические сведения, касающиеся собственно-объектов и партитивных объектов, в частности, рассмотрены главные подходы к определению понятия партитивности, проанализированы признаки партитивно-квантитативного и партитивно-темпорального объектного аргумента, идентифицированы критерии их противопоставления, охарактеризован лексико-семантический диапазон заполнителей предикатной и правосторонней позиций.

В работе установлено, что структурная модель Sub + Praed + Arq prav [Obj] имеет широкий спектр конкретных репрезентантов (всего проанализировано 30 субмоделей). Иерархия морфологических вариантов, способных выражать объектную функцию, на общем фоне падежной парадигмы имеет такой вид: первый ранг образует аккумулятив, второй – генитив, третий – номинатив, четвертый – инструменталь, пятый – датив, шестой – локатив. Для каждой структурной субмодели характерны не только собственная формально-грамматическая организация, но и специфическая семантическая специализация, лексико-семантическая наполняемость на уровне конститутивных позиций, изофункциональные свойства. Так, именительный падеж выполняет роль объектного аргумента в предложениях с некоррелятивным типом отношений. Дательный падеж нечетко реализует объектное и адресатное значение, а творительный – объектное и инструментальное. Обоснованы критерии разграничения этих и других планов содержания, а именно: 1) семантика репрезентантов припредикатной, объектной, иногда и субъектной позиций; 2) наличие в предложении наряду с объектным других правосторонних аргументов; 3) транзитивность / интранзитивность глагола-предиката.

В ходе анализа прослежено, что глаголы-предикаты действия и состояния могут детерминировать два или несколько недифференцированных относительно семантики, однако дифференцированных относительно способа морфологического выражения объектных аргументов. Это дало возможность выделить парадигматические ряды описываемых припредикатных конституэнтов. Члены дву- или многокомпонентной парадигмы функционируют параллельно или конкурируют между собой. Способностью предопределять морфологически неоднородные объектные аргументы наделены не лексико-семантические группы названных основных носителей валентности, а отдельные лексемы, входящие в состав той или иной группы.

В предложениях, построенных по образцу структурной модели Sub + Praed + Arq prav [Obj], объектный аргумент может занимать обязательную или факультативную позицию. Облигаторность его мотивируется синсемантичностью глагола-предиката, его сочетаемостью с префиксами, вызывающими появление

припредикатного компонента Arq prav [Obj], видом, состоянием, переходностью / непереходностью, а также наличием в составе предложения других припредикатных аргументов, эллиминирование которых порождает его информативную некорректность. Полученные в ходе исследования данные о синтаксических и парадигматических основах реализации объектных отношений на фоне падежной системы украинского языка могут быть использованы при составлении словаря валентности, сочетаемости, дистрибуции, для адекватной репрезентации глагольного и адъективного управления в лексикографических источниках различного типа.

Ключевые слова: семантико-синтаксический уровень предложения, формально-синтаксический уровень предложения, объектное значение, правосторонний объектный аргумент, глагольный предикат, падежи (именительный, родительный, дательный, винительный, творительный, предложный) как реализаторы объектной семантики, структурная модель (субмодель) предложения, коррелятивные / некоррелятивные отношения.

SUMMARY

Stepanenko Y.M. Differentiation of objective meaning in semantic and syntactic structure of a sentence. – Manuscript.

Thesis for a candidate degree in philology in speciality 10.02.01 – Ukrainian Language. – National Dragomanov Pedagogical University, Kyiv, 2008.

The research focuses on the complex analysis of sentences which include objective argument taking into account the nature of correlative and non-correlative relations existing between semantico-syntactic and formal-syntactic levels; all concrete representatives of the structural model Sub + Praed + Arq prav [Obj] which are in current use in Ukrainian are singled out, their specific features, especially those concerning lexico-semantic filling on the level of valency frame Praed + Arq prav [Obj], are defined; possible means of expression peculiar to objective semantics are revealed and put in hierarchical order; specificity of objective meaning differentiation in connection with the case system is investigated, the latter comprising proper non-prepositional nominative, non-prepositional dative, proper prepositional locative, prepositional genitive, prepositional accusative, and prepositional instrumental cases; isofunctional variants of objective syntaxemes which form two- and multicomponent paradigmatic lines are established; meaning types of predicates and the objective arguments programmed by them are characterized.

Key words: semantico-syntactic level of a sentence, formal-syntactic level of a sentence, objective meaning, right-side objective argument, verbal predicate, cases (nominative, genitive, dative, accusative, instrumental, locative) as those manifesting objective semantics, structural pattern (subpattern) of a sentence, correlative and non-correlative relations.